

Εγώ και ανακατώνει την τράπουλα της Δημιουργίας. Μας κάνει κοινωνούς, κάθε βράδυ, από την αρχή, της αναδημιουργίας του Κόσμου. Θεωρητικές προσεγγίσεις που απολήγουν σε συμπεράσματα τέτοια, απλά και απτά, ίσως να αγγίζουν κάτι από την ουσία του μυστικού. Για την Τέχνη δεν μπορείς να γράφεις άτεχνα· και να στοχάζεσαι, χωρίς να διακυβεύεις τον εαυτό σου.

ΒΑΛΤΕΡ ΠΟΥΧΝΕΡ

ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΗ ΠΟΛΥΜΕΡΟΥ-ΚΑΜΗΛΑΚΗ

Θεατρολογικά μελέτηματα για το λαϊκό θέατρο. Από το κρητικό θέατρο στα δρώμενα της νεοελληνικής αποκριάς. Από την «Ερωφίλη» στην «Γκόλφω»
Αθήνα, Τροχαλία 1998, σελ. 329, 38 εικ.

Ο κάπως μπαρόκ τίτλος καλύπτει μια συναγωγή μελετημάτων γύρω από τρεις θεματικές ενότητες: 1) τις λαϊκές παραλλαγές της *Ερωφίλης* από τη δυτική και κεντρική Ελλάδα, με 1α) ένα εκτενές μελέτημα «*Πανάρατος - Ερωφίλη*. Συγκριτική μελέτη των λαϊκών διασκευών της *Ερωφίλης* προς το λόγιο έργο» (σσ. 11-133), που αποτελεί και τη βασική συνεισφορά του βιβλίου, καθώς και σχετικές ανατυπώσεις (με βελτιώσεις) παλαιότερων σχετικών μελετημάτων: 1β) «Θεατρική παράσταση λαϊκής διασκευής της *Ερωφίλης* στο Φανάρι Καρδίτσας» (σσ. 135-167, είχε δημοσιευτεί στα Πρακτικά του Α' Συνεδρίου Θεσσαλικών Σπουδών, *Θεσσαλικά Χρονικά* 13, 1980, σσ. 183-206), 1γ) *Πανάρατος*. Λαϊκή διασκευή και παράσταση της *Ερωφίλης* στη Δυτική Ρούμελη» (σσ. 169-205, πρώτη δημοσίευση στην *Επετηρίδα Εταιρείας Στερεοελλαδικών Μελετών* 6, 1976/77, σσ. 225-251) και 1δ) «Λαϊκό θέατρο στο Καρπενήσι. Παραστάσεις *Πανάρατου*, της λαϊκής επιτομής της *Ερωφίλης* του Γεωργίου Χορτάτζη» (σσ. 207-262, πρώτη δημοσίευση στην *Επετηρίδα Εταιρείας Ευρυστάνων Επιστημόνων* 1, 1990, σσ. 377-413)· 2) λαϊκές αποκριάτικες παραστάσεις στη Χώρα της Σάμου: «*Η Πολιορκία του Σουλίου*. Θεατρική παράσταση στη Χώρα της Σάμου» (σσ. 263-269) και *Το κρέμασμα του Καδή* (σσ. 270-274)· 3) το μελέτημα «Από την *Ερωφίλη* στη *Γκόλφω*. Παραστάσεις της *Γκόλφως* στον Βορειοελλαδικό χώρο, το πρώτο μισό του αιώνα μας» (σσ. 275-308) αποτελεί μέρος μιας πιο σφαιρικής προσέγγισης σε ερασιτεχνικές, σχολικές κτλ. παραστάσεις του γνωστού έργου του Περεσιάδη, που θα συνοδεύσει το κείμενο του δραματικού αυτού ειδυλλίου σε νέα έκδοση. Τον τόμο κλείνουν ένα english summary (σσ. 309-310), μια επιλογή βιβλιογραφίας (σσ. 311-315), ένα ευρετήριο τόπων, ονομάτων και πραγμάτων (σσ. 317-325) και ένας πίνακας εικόνων (σσ. 327-329).

Έτσι ο τόμος από τη μια ολοκληρώνει τα μελέτηματα της συγγρ. για τις λαϊκές διασκευές της *Ερωφίλης* και δίνει ορισμένα συγκριτικά συμπεράσματα, από την άλλη ανοίγει το πεδίο αναζητήσεων και σε άλλες μορφές λαϊκών παραστάσεων με εθιμική δέσμευση ή απαλλαγμένη από αυτήν, όπως είναι πατριωτικά έργα και θέματα ή «αισθηματικά» όπως το δραματικό ειδυλλίο, που συχνά παρεισφρόενε στις εθιμικές παρασταστικές εκδηλώσεις του αγροτικού ή ημιαστικού καρναβαλιού και εκτελούνται στα πλαίσιά του, όπως άλλωστε και οι λαϊκές διασκευές της *Ερωφίλης*.

Αυτό συμβαίνει για ένα μεγάλο τμήμα του παλαιότερου ερασιτεχνικού και σχολικού θεάτρου της ελληνικής επαρχίας, κι εδώ ξεδιπλώνεται ένας τεράστιος χώρος αναζητήσεων, που κάποτε θα έπρεπε να οδηγήσει στη χαρτογράφηση της θεατρικής δραστηριότητας στην ελληνική επικράτεια από το 1880 περίπου έως σήμερα. Προσπάθησα παλαιότερα να δώσω ένα έναυσμα προς αυτή την κατεύθυνση, αναδεικνύοντας σε μια πρώτη σφαιρική προσέγγιση τον πλούτο των σχετικών πηγών (βλ. Β. Πούχγερ, «Το θέατρο στην ελληνική επαρχία: μια επισήμανση», στον τόμο: *Το θέατρο στην Ελλάδα. Μορφολογικές επισημάνσεις*, Αθήνα 1992, σσ. 331-371), προτροπή που είχε ποικίλη ανταπόκριση και, όπως δείχνουν οι πολυάριθμες εργασίες του Φώτη Βογιατζή για το θεσσαλικό χώρο, το υλικό είναι εν γένει πολύ μεγαλύτερο απ' ό,τι φανταζόταν κανείς. Από μian άποψη οι λαογράφοι είναι ιδανικοί συλλέκτες τέτοιου υλικού, γιατί γνωρίζουν καλύτερα την τοπική βιβλιογραφία, διεξέρχονται συστηματικά για λόγους άλλους τον τοπικό τύπο και επικοινωνούν με ντόπιους πληροφορητές κατά τις επιτόπιες ερευνητικές τους αποστολές. Οι σχετικές μελέτες είναι άλλωστε ακόμα, ίσως με εξαίρεση το θεσσαλικό χώρο, σκόρπιες και μεμονωμένες. Στη μελλοντική βιβλιογράφηση της ελληνικής Λαογραφίας, ίσως, θα έπρεπε, πέρα από τον Καραγκιόζη και το Φασουλή, τις Ομιλίες και τις άλλες αποκριάτικες λαϊκές παραστάσεις, να ληφθούν υπόψη συστηματικά και το ερασιτεχνικό και σχολικό θέατρο της επαρχίας, γιατί ως προς την εορτολογική τους δέσμευση και στο λειτουργικό τους πλαίσιο αποτελούν εν πολλοίς φαινόμενα λαογραφικά.

Ωστόσο βαρύνουσα σημασία για τον τόμο αυτό έχει το μελέτημα Ια., που προσπαθεί, ανάλογα με το παράλληλο μελέτημα για την κρητική δημώδη παράδοση της *Ερωφίλης* σε μορφή δημοτικής παραλογής (Β. Πούχγερ, «Η *Ερωφίλη* στη δημώδη παράδοση της Κρήτης. Δραματουργικές παρατηρήσεις στις κρητικές παραλογές της τραγωδίας του Χορτάτση», *Αριάνη* 1, 1983, σσ. 173-235 και διευρυμένο στον τόμο: *Ελληνική Θεατρολογία*, Αθήνα 1988, σσ. 127-190), να φτάσει, με τη μέθοδο της συστηματικής σύγκρισης των παραλλαγών μεταξύ τους και τη σύγκριση με το πρότυπο της τραγωδίας του Χορτάτση, σε ορισμένα συμπεράσματα. Ωστόσο ο προβληματισμός εδώ είναι κάπως διαφορετικός: το τελικό ζητούμενο εκεί, στις κρητικές παραλλαγές, ήταν, επειδή πρόκειται για προφορική παράδοση, να βρεθεί μια απάντηση στο ερώτημα, γιατί μνημονεύονται ορισμένοι στίχοι και άλλοι όχι, ερώτημα που οδήγησε στην ανάλυση της «συναισθηματικής» δραματουργίας του αριστουργήματος του μεγάλου Ρεθύμινου δραματουργού, στην εξέταση των μνημονικών ικανοτήτων των λαϊκών τραγουδιστών, καθώς και στους μορφολογικούς περιορισμούς του δημοτικού τραγουδιού (σε αντιδιαστολή με τη σύνθετη και «στρηνή» γλώσσα του Χορτάτση): εδώ, στις δυτικοελλαδικές θεατρικές παραλλαγές, το ζητούμενο είναι διαφορετικό, επειδή πρόκειται κυρίως για γραπτή παράδοση: το σημαντικότερο αποτέλεσμα της σύγκρισης είναι, πως πρέπει να υπήρχε ένα κοινό πρότυπο (ίσως και εκείνη η «παλαιοφυλλάδα» που εντόπισε ο Μουλλάς σε κατάστιχο της Λευκάδας προς τα τέλη του 18^{ου} αιώνα με το όνομα *Πανάρατος*, *Ο Ερασιστής* 5, 1964, σσ. 190 εξ.), μια έντυπη ή χειρόγραφη παραλλαγή της *Ερωφίλης* (προφανώς με τίτλο *Πανάρατος*), όπως μαρτυρούν οι κοινοί στίχοι όλων των παραλλαγών (οι επτά πολύστιχες παραλλαγές έχουν κοινούς 10 στίχους, 43 στίχοι είναι κοινοί σε πάνω από πέντε διασκευές παράλληλα, 50 στίχοι σε τέσσερις, περ. 100 στίχοι ανήκουν σε δυο διασκευές, όχι πάντοτε στις ίδιες· ισχυρό αποδεικτικό στοιχείο είναι ότι οι περισσότερες παρανοήσεις της γλώσσας του Χορτάτση είναι κοινές μεταξύ των παραλλαγών). Ωστόσο μέ-

ρος της παράδοσης και διάδοσης των κειμένων αυτών πρέπει να γίνονται και με προφορικό τρόπο, όπως μαρτυρούν παρεξηγήσεις με αποκλίσεις ανάμεσα στις παραλλαγές, συνηχίσεις που μοιάζουν με «παρακούσματα» (αντιγραφή με υπαγόρευση; μνήμη από παράσταση;). Η υπόθεση της προέλευσης των παραστάσεων της δυτικής και κεντρικής Ελλάδας από τα Επάνησα, σε συντομευμένη μορφή σαν μια «ομιλία», γίνεται τώρα αρκετά πιθανή και τεκμηριωμένη. Πιο κοντά σ' αυτή την υποτιθέμενη αρχική μορφή φαίνεται πως ήταν η εκδοχή των Ιωαννίνων (Κ. Ι. Φωτόπουλος, «Πανάρατος. Επιτομή της *Ερωφίλης* του Γεωργίου Χορτάτζη όπως παιζόνταν στα Γιάννινα το 1897», *Ηπειρωτική Εστία* 26, 1977, τεύχ. 297/298, σσ. 58-76), αν και ο πληροφορητής ή η αρχική παραλλαγή χρησιμοποιεί αρκετά λόγια γλώσσα, ενώ η νεότερη του Καρπενησιού, με 313 στίχους και η μεγαλύτερη φαίνεται πως αποτελεί πρόσφατη επεξεργασία της παράστασης με βάση το κείμενο του Χορτάτζη (βλ. κεφ. 4). Οι υπόλοιπες παραλλαγές ακολουθούν από πιο μακριά την κρητική τραγωδία, μοιράζονται ωστόσο αρκετούς στίχους μεταξύ τους (για τα κείμενα βλ. κεφ. 2-4, καθώς και Γ. Α. Μέγας, «Παραλλαγή της λαϊκής διασκευής της *Ερωφίλης*», *Εις μνήμην Κ. Αμάντου*, Αθήνα 1960, σσ. 370-374, Κ. Κώνστας, «Κρητικές απηχίσεις στη Δυτική Ρούμελη», *Νέα Εστία* 80, 1966, σσ. 1539-1549, Ε. Δουλιγεράκης, «Ανέκδοτοι δημοτικά παραλλαγαί της *Ερωφίλης* και της *Βοσκοπούλας*», *Κρητικά Χρονικά* Ι', 1956, σσ. 241-272 και Γ. Θ. Ζώρας, «Πανάρατος. Μονόπρακτος λαϊκή διασκευή της *Ερωφίλης*», *Επετηρίς Εταιρείας Βυζαντινών Σπουδών* ΚΖ', 1957, σσ. 110-126 και αυτοτελώς για τις σύντομες μορφές που αποτελούν παραδείγματα «επανατελετουργικοποίησης» του θεατρικού έργου βλ. Β. Πούχχερ, *Θεωρία του λαϊκού θεάτρου. Κριτικές παρατηρήσεις στο γενετικό κώδικα της θεατρικής συμπεριφοράς του ανθρώπου*, Αθήνα 1985, Λαογραφία παράρτημα 9, σσ. 64 εξ.). Το ενδιαφέρον είναι, ότι οι επιλογές των στίχων από την *Ερωφίλη* δεν συμπίπτουν σχεδόν καθόλου με αυτές της κρητικής παράδοσης των δημοτικών τραγουδιών της *Ερωφίλης*, εκτός από μερικά πολύ στοιχειώδη κορυφαία σημεία της δραματολογίας του Χορτάτζη. Προτάσεις και επεξεργασία υποθέσεων γι' αυτό το φαινόμενο, πρέπει να αποτελέσουν έργο μελλοντικών μελετών για τη συνολική πρόσληψη της *Ερωφίλης* στον ελληνικό λαϊκό και λόγο πολιτισμό.

Δίπλα στις αντιπολιτικές χωρίων των παραλλαγών μεταξύ τους και με το πρότυπο (σσ. 63-163) και τη προσπάθεια αποκατάστασης του αρχικού προτύπου των παραλλαγών (σσ. 44-59), όπου τα χωρία που απαντούν σε όλες τις παραλλαγές σημειώνονται με χοντρά γράμματα (από τους 3203 στίχους [ασφαλώς χωρίς ιντερμέδια] επιλέγονται εδώ 267 σε όλες τις παραλλαγές, σε όλες τις παραλλαγές ταυτόχρονα όμως βρίσκονται μόνο Πρ. 1-3, 15-16, 102, 106, Α' 513, Β' 373-374, 425, Γ' 79-80, 95, Δ' 653-654, Ε' 330, 387, 390, 523, 526, που δεν συγκροτούν έργο, αλλά ούτε και η συνθετική παραλλαγή χωρίς τους νόθους στίχους: πιθανώς ακόμα και οι καλύτερες παραλλαγές βρίσκονται αρκετά μακριά από το υποτιθέμενο πρότυπο), δίπλα, λοιπόν, στις φιλολογικές αυτές αναζητήσεις υπάρχουν και πίνακες για τη διευθέτηση του σκηνικού χώρου (ημικύκλιο, ελλειπτικό ορθογώνιο, επίμηκες), τον τόπο της παράστασης (πλατεία, σταυροδρόμι, δρόμοι, σπίτια) και για τις ενδυμασίες των διάφορων ρόλων (ο Χάρος ακολουθεί τη δυτική παράδοση, γιατί το μαύρο τρικό δείχνει τα κόκαλά του, που δεν αναφέρονται στο δημοτικό τραγούδι, σ. 31' βλ. και το δρεπάνι: είναι ο «Θάνατος» των μεσαιωνικών και μεταμεσαιωνικών μακαβίων χορών). Μια σειρά από φωτογραφίες και σκίτσα δίνουν μια ζωντανή εντύπωση των παραστάσεων αυτών,

που δεν ακολουθούν ενιαία σηματοθετική αντίληψη ή ενδυματολογικό ύφος.

Μερικές μικροπαρατηρήσεις: σχετικά με τη χρησιμοποίηση μιας έκδοσης της *Ερωφίλης*, πιο σωστό θα ήταν, αντί της εκδόσεως του Βέη ή του Ξανθουδίδα, να χρησιμοποιηθεί μια από τις μεταγενέστερες ανατυπώσεις της δεύτερης έκδοσης του Γραδενίγου 1676, ή τουλάχιστον η έκδοση Αλεξίου/Αποσκήτη 1988, που ακολουθεί εν γένει τον codex optimus (Birmingham): σ. 19 σημ. 26: γιατί το «(sic)» δίπλα σε «παραλογές»; - ο τίτλος δεν έχει «παραλλαγές» αλλά το γνωστό είδος δημοτικού τραγουδιού: ο πίνακας των συντομογραφιών (πιν. 7), που δίνεται στη σελ. 60, χρειάζεται ήδη στη σελ. 41· στη σ. 53 μετά τον τίτλο «Πράξη Β' (σηνή 6η)» στ. 373 έχει ξεχαστεί ο τίτλος «Πράξη Δ' (σηνή 7η)», γιατί οι αναφερόμενοι στίχοι δεν ανήκουν στη Β' στ' στη σ. 72 στ. 124 τυπογραφική αβλεψία: στη σ. 77 στ. 127 με έντονα γράμματα· στη σ. 277 σημ. 426 ο *Αγαπητικός της βοσκοπούλας* δεν παίζεται το 1872· στη σ. 279 σημ. 429 ο Τάσος Γεωργαντόπουλος μένει χωρίς βιβλιογραφική ένδειξη - το ευρετήριο παραπέμπει και στη σελ. 18, όπου δεν υπάρχει, παραλείπει όμως τη σελ. 279· για το θέατρο της Θεσσαλονίκης βλ. τώρα και Κ. Τομανάς, *Το θέατρο στην παλιά Θεσσαλονίκη*, Θεσσαλονίκη 1994· για τον ηθογραφισμό στο θέατρο θα έπρεπε ίσως να αναφερθεί και η βασική εργασία για το κομειδύλλιο, του Θ. Χατζηπανταζή, *Το κομειδύλλιο*, Αθήνα 1981· τυπογραφικές αβλεψίες βρίσκονται εδώ κι εκεί, συσσωρευμένες όμως σε ξένα ονόματα και τίτλους καθώς και στο english summary· επίσης οι παραπομπές του ευρετηρίου δεν παραπέμπουν πάντα στις σωστές σελίδες.

Αλλά αυτά είναι μεμψιμοιρίες των ειδικών. Εν γένει ο τόμος είναι ευπαρουσίαστος και διαβάζεται ευχάριστα. Με τη διπλή του υπόσταση αποτελεί ενδιάμεσο απολογισμό για την απήχηση της *Ερωφίλης* στον ελληνικό λαϊκό πολιτισμό καθώς και ένα άνοιγμα στην αλληλοεπίδραση του ηθογραφισμού και του λαϊκού πολιτισμού στο χώρο των ερασιτεχνικών και σχολικών, πατριωτικών και «αισθηματικών» παραστάσεων, το πρώτο, ίσως, κύμα του φολκλορισμού στην Ελλάδα. Η ιστορία του νεοελληνικού θεάτρου χωρετίζει αυτή την πρωτοβουλία, είτε τα μελετήματα είναι «θεατρολογικά», όπως υπόσχεται ο τίτλος, είτε λαογραφικά, όπως θα έλεγε ένας Λάσκαρης κι ένας Σιδέρης - οι συνδυασμοί είναι πάντα πιο γοητευτικοί από τις ίδιες τις ειδικότητες. Καλώς ορίσατε, λοιπόν, λαογράφοι, στη χώρα της Θεατρολογίας!

ΒΑΛΤΕΡ ΠΟΥΧΝΕΡ

ΣΑΒΒΑΣ ΠΑΤΣΑΛΙΔΗΣ

Θέατρο και Θεωρία. Περί (Υπο)κειμένων και (Δια)κειμένων

επιμ. Δήμητρα Μήττα

Θεσσαλονίκη, University Studio Press 2000, σελ. 567, 126 εικ., ISBN 960-12-0815-1

Ο συνάδελφος από το Αγγλικό Τμήμα του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης παρουσιάζει ένα νέο τόμο με δοκίμια κυρίως για το μοντέρνο και μεταμοντέρνο θέατρο του δυτικού κόσμου· τα περισσότερα από αυτά τα δοκίμια έχουν δει ήδη το φως της δημοσιότητας και καλύπτουν ένα χρονικό φάσμα από το 1983 ως το 1998. Ωστόσο έχουν υποστεί, όπως δηλώνει ο συγγρ. (σ. 527), σημαντικές αλλαγές, «ώστε να ε-